

УДК 159.9:82–343 Д84

Дуркалевич Ирина Володимирівна, PhD у галузі психології, старший викладач Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти
e-mail: iryna.psychologist@gmail.com

«Я-КОНЦЕПЦІЯ» МОЛОДІ ІЗ ЗАРОБІТЧАНСЬКИХ СІМЕЙ

Анотація

Стаття присвячена аналізу «Я-концепції» сучасної молоді. Теоретичне підґрунття становлять праці польських психологів-когнітивістів, серед яких: М. Димковскі, Я. Козелецкі, М. Яримовіч, Я. Рейковскі. В емпіричній частині висвітлюються результати досліджень «Я-концепції» молоді. Дослідження «Я-концепції» опиралося на застосуванні одного із сучасних опитувальників «Сукупність знань про себе» Дж. Шервуда (J. Sherwood “Inventory of the self-concept”) у модифікації П. Олеся (P. Oleś “Inwentarz samowiedzy – wersja zmodyfikowana ZPO”) адаптованого на українську мову І. Дуркалевич. Результати дослідження показали, що сім'я є одним із валижвих факторів, що впливають на «Я-концепцію» молоді.

Ключові слова: *молодь, «Я-концепція», самооцінка, сім'я, заробітчанська еміграція*

Дуркалевич Ирина Владимировна, PhD в області психології, старший преподаватель Львовского областного института последипломного педагогического образования

«Я-КОНЦЕПЦІЯ» МОЛОДЕЖИ ИЗ СЕМЕЙ ТРУДОВЫХ

ЭМИГРАНТОВ

Аннотация

Статья посвящена анализу «Я-концепции» современной молодежи. Теоретические основы составляют труды польских психологов-когнитивистов, среди которых: М. Дымковский, Я. Козелецкий, М. Яримович, Я. Рейковский. В эмпирической части освещаются результаты исследований «Я-концепции» молодежи. Исследование «Я-концепции» базировалось на

применении одного из современных опросников «Совокупность знаний о себе» Дж. Шервуда (J. Sherwood «Inventory of the self-concept») в модификации П. Олеся (P. Oleś «Inwentarz samowiedzy – wersja zmodyfikowana ZPO») адаптированного на украинский язык И. Дуркалевич. Результаты исследования показали, что семья является одним из важных факторов, влияющих на «Я-концепцию» молодежи.

Ключевые слова: молодежь, «Я-концепция», самооценка, семья, трудовая эмиграция.

I. V. Durkalevych, PhD in Psychological Science, lecturer of the Lviv Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education

“SELF-CONCEPT” OF YOUTH FROM LABOR MIGRANT FAMILIES

Summary

The given article is dedicated to the analysis of the “self-concept” among modern youth. The theoretical basis is grounded upon works of polish psychologists-cognitivists like M. Dymkowski, Y. Kozeletski, M. Yarymovych, Y. Rejkovski. The results of the study of the “self-concept” among young people are provided in the empiric part. The investigation of the “self-concept” has been based on one of modern questionnaires “Inventory of the self-concept” by J. Sherwood in P. Oles’ modification and translated into Ukrainian by I. Durkalevych. The results of the study have showed that family is one of the most crucial factors which have an influence on the “self-concept” among young people.

Key words: *adolescent, “self-concept”, self-esteem, family, labour migration.*

Постановка проблеми. Однією з найважливіших проблем у психології є проблема дослідження «Я-концепції». Хоч ця проблематика й належить до найпоширеніших, однак дослідження з цієї тематики залишаються недостатніми. Зокрема, обмаль сучасних наукових досліджень, які б давали відповідь на питання взаємозв'язку соціально-культурних чинників, зокрема

сім'ї, у творенні «Я-концепції» молоді. Малодослідженими залишаються питання «Я-концепції» сучасної молоді, приналежної до різного типу сімей (повних, неповних, тимчасово неповних). Особливої уваги заслуговує проблема вивчення молоді, яка виховується у сім'ях роз'єднаних заробітчанством. Явище заробітчанської еміграції впливає на сім'ю, її спосіб життя, стосується як окремої людини, так й суспільства загалом. Тому надзвичайно важливого значення набуває потреба дослідження такого типу сімей, способу їх функціонування, а також ситуації дітей, котрі у ній зростають. Заробітчанська еміграція, зокрема на заході України, й надалі зберігає тенденцію до зростання і пов'язана із численним залишенням батьками дітей у країні походження (більше на цю тему див.[9], [10], [11], [32]). Проблема заробітчанської еміграції та її наслідки дедалі частіше з'являються у центрі наукових зацікавлень – соціологів, психологів, педагогів. Однак, як зазначають американські [27], [29] та західноєвропейські [8] науковці, недостатньо вивченим залишається питання зростання дітей у сім'ях, роз'єднаних внаслідок заробітчанської еміграції батьків, що й зумовлює **актуальність теми дослідження**. Бракує досліджень такого типу й в Україні.

Аналіз основних досліджень і публікацій, присвячених даній проблематиці. У статті висвітлюється питання «Я-концепції» крізь призму когнітивного підходу західноєвропейських наукових дослідників, серед яких: М. Димковські [12], М. Яримовіч [15], [16], [17] та Я. Козелецькі [18]. Згадувані науковці у своїх працях висвітлювали питання сутності знань про себе («Я-концепцію»); структуру і функції «Я-концепції»; частково аналізувалось питання «Я-концепції» у підлітковому віці у працях М. Боньчі-Томашевської, А. Колодзей [4], а також Я. Рейковського [26]. Малодослідженим залишається однак питання «Я-концепції» молоді, яка приналежить до різних типів сімей, зокрема тимчасово неповних (заробітчанських).

Актуальність та новизну дослідження вбачаємо у тому, що воно є спробою аналізу специфіки «Я-концепції» молоді із заробітчанських сімей і опирається на теоретичні підходи польських когнітивістів.

У статті спробуємо представити результати емпіричних досліджень «Я-концепції» у молоді із заробітчанських сімей, у цьому й полягає основна **мета** нашого дослідження.

До основних **завдань**, які ставимо перед собою, належать:

- 1) розкрити сутність поняття «Я-концепція»;
- 2) окреслити значення соціального чинника – сім'ї – у творенні «Я-концепції» молоді;
- 3) емпірично дослідити специфіку «Я-концепції» молоді із заробітчанських сімей та порівняти її із «Я-концепцією» молоді з повних та неповних сімей.

Виділення невирішених проблем, яким присвячено статтю.

Проблему «Я-концепції» розглядаємо з позиції когнітивного підходу, опираючись, головним чином, на праці західноєвропейських (польських) науковців: М. Димковські [12], М. Яримовіч [15], [16], [17], Я. Козелецькі [18]. Я-концепція» – це «ціла низка знань, яку людина має про себе та ставлень до самого себе» [24, 19]. «Я-концепція» має характер змінний, динамічний та соціальний [15], [16], [17], тобто вказує на те, що особа не розвивається у порожнечі, а формування та конституювання пізнавальних й емоційних компонентів «Я-концепції» закорінені у різноманітних контекстах, пов'язаних передусім із системою індивідуального досвіду особистості та системою її взаємин з іншими [6], [7] [22], [26].

Підлітковий вік є одним з ключових періодів у життєвому циклі людини. У науковій літературі цей період окреслюється як третя фундаментальна ера в житті людини, для якої характерні зміни у сфері *psyche*, *soma* та *polis* [5]. Аналізуючи генезу та джерела «Я-концепції», чимало дослідників звертають увагу на значиму роль підліткового віку. Зміни, які відбуваються у сфері *psyche*

[5], [2], зокрема розвитку формального мислення та авторефлексії, надають можливості підліткам виступити об'єктом самопізнання. Власне у підлітковому віці розпочинає кумулюватися самознання в авторське бачення себе [22], (більше див [33]).

Знання про себе тісно пов'язані зі специфічно людською потребою – розуміння себе [24], де неабияку роль відіграє **сім'я**. Поруч із розширенням контекстів ідентифікаційних, у яких зростаюча особистість здійснює порівняння, сім'я й надалі залишається одним з найважливіших контекстів віднесення, який впливає на формування «Я-концепції» молоді. Згідно із Я. Рейковським, існує висока кореляція між тим, як досліджувані оцінюють себе, і тим, як, на їхню думку, оцінюють їх батьки. Дослідник також зазначає, що на образ власної особи впливає характер взаємин між батьками та атмосфера сім'ї [26]. Великий вплив на формування пізнавальних та емоційних компонентів «Я-концепції» особи мають настанови / ставлення батьків як значущих осіб. Дослідження М. Боньчі-Томашевської та А. Колодзей [4] підтверджують значимість батьків як найближчого соціально-культурного оточення у формуванні самооцінки молоді.

Організація та методи досліджень. Для вирішення поставлених завдань було проведено психологічне дослідження молоді загальноосвітніх шкіл Львівської області. Дослідженням було охоплено 183 учнів – 92 дівчини (50,3%) та 91 хлопець (49,7%) віком від 14 до 17 років з розподілом на три групи. До першої групи увійшла молодь з заробітчанських сімей у кількості 61 особи, з них – 30 дівчат і 31 хлопець. До другої групи увійшла молодь з розлучених сімей у кількості 61 особи, з них – 31 дівчина і 30 хлопців. До третьої групи увійшла молодь з повних (неконфліктних) сімей у кількості 61 особи, з них – 31 дівчина та 30 хлопців. Вибір груп та їх структурні різниці відповідають вимогам репрезентативності.

«Я-концепцію» доліджували за допомогою Опитувальника «Сукупність знань про себе» Дж. Шервуда (*J. Sherwood "Inventory of the self-concept"*) у

модифікації П. Олеся (*P. Oleś "Inwentarz samowiedzy – wersja zmodyfikowana ZPO"*) [21], [31]. Опитувальник був адаптований з польської на українську мову І. Дуркалевич та групою фахівців. Опитувальник спрямований на дослідження реальних, ідеальних знань про себе, а також загальної самооцінки. Вимір загальної самооцінки відображає загальну оцінку себе досліджуваним, не передбачаючи детальної оцінки, натомість реальні та ідеальні знання про себе оцінюються за допомогою прикметників, які дають можливість охарактеризувати досліджуваного з погляду характерологічних, інтелектуальних, емоційних контактів з іншими людьми, фізичної привабливості [28, 98]. Опитувальник містить 30 прикметникових окреслень та п'ятиступеневу шкалу. Частина перша: «Який Я є?» містить 30 прикметникових окреслень і пропонує досліджуваному оцінити себе з погляду того, яким він є. Частина друга: «Яким би я хотів бути?» містить ідентичні шкали і пропонує оцінити себе з погляду того, яким би досліджуваний хотів бути. На таких ж засадах досліджувана особа має відповісти на питання чи оцінює вона себе високо.

Значення коефіцієнта альфа в опитувальнику J. Sherwooda для шкали SAM-R становить $\alpha=0,86$ та шкали SAM-I $\alpha=0,85$. Отримані показники альфа Кронбаха для першої та другої частини є високими, що вказує на високий рівень внутрішньої узгодженості опитувальника як самостійного вимірювального інструмента.

Отримані результати опрацьовано за допомогою статистичної програми SPSS 14.0 і представлено у формі таблиці. Для аналізу результатів застосовано статистичні методи UNIANOVA.

Результати дослідження

З метою вивчення «Я-концепції» молоді проведено психологічне діагностування серед учнів загальноосвітніх шкіл, які виховувалися у різного типу сім'ях – повних, тимчасово неповних (заробітчанських) та неповних (розлучених). Відповідно до отриманих результатів, молодь із заробітчанських

сімей у кількості 14 осіб (23%) зростає без батька, 33 особи (54,1%) без матері та 14 осіб (23%) без батька та матері. Середній час відсутності батьків у заробітчанських сім'ях становить 7,2 роки. У молоді з розлучених сімей домінує відсутність батька – 58 (95,1%), матері 1 (1,6%) а також батька та матері 2 (3,3%). Середній час відсутності батьків з приводу розлучення становить – 8,5 років.

Реальні та ідеальні знання про себе. Знання про себе охоплюють три рівні оцінок: ідеальні (SAM-I), реальні (SAM-R), загальні (SAM-O).

Таблиця 1

Порівняння досліджуваних груп з огляду на ідеальні (SAM-I) та реальні (SAM-R) знання про себе

Шкала	Заробітчанська сім'я (ЗС)		Розлучена сім'я (РС)		Повна сім'я (ПС)		F (2,180)	p <	η^2	Testy post-hoc (test Scheffe) p <		
	(N = 61)		(N = 61)		(N = 61)					ЗС-РС	РС-ПС	ЗС-ПС
	M	SD	M	SD	M	SD						
SAM-R	84,33	13,82	94,30	10,67	96,13	9,67	18,510	0,001	0,171	0,001	n. i	0,001
SAM-I	102,46	10,57	106,39	8,37	108,84	7,79	7,802	0,001	0,080	n. i	n. i	0,001

λ - Wilksa = 0,820; p < 0,001; η^2 = 0,095

Результати аналізу вказали на статистично значущий ефект для змінної – *реальні знання про себе (SAM-R)*, $F(2, 180) = 18,51$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,17$. Проведені порівняння за допомогою тесту Шеффе вказали на значущі різниці у результатах поміж групою молоді з заробітчанських та розлучених сімей ($p < 0,001$), а також поміж групою молоді з заробітчанських та повних сімей ($p <$

0,001). Тож, у молоді з повних та розлучених сімей виявлено подібні, досить високі, середні результати за шкалою (SAM-R). Нижчі показники (SAM-R) спостерігаються у молоді з заробітчанських сімей, що вказує на менш позитивне самосприйняття.

Результати аналізу вказали також на статистично значущий ефект для змінної – *ідеальні знання про себе* (SAM-I), $F(2, 180) = 7,80$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,08$. Проведені порівняння за допомогою тесту Шеффе вказали на суттєві відмінності в результатах поміж групою молоді з заробітчанських та повних сімей ($p < 0,001$). Молодь із заробітчанських сімей характеризується нижчими показниками за шкалою (SAM-I).

На другому етапі аналізу здійснювався пошук різниць результатів трьох досліджуваних груп за шкалою (SAM-R) з огляду на стать, тип сім'ї та інтеракції цих змінних.

Таблиця 2

Порівняння досліджуваних груп за показником (SAM-R) з огляду на стать, тип сім'ї та інтеракції цих змінних (тип сім'ї x стать)

Різновид змінної	Змінна залежна	F	p <	η^2
Тип сім'ї	ідеальна	8,131	0,001	0,084
	реальна	20,582	0,001	0,189
Стать	ідеальна	4,242	0,041	0,023
	реальна	10,681	0,001	0,057
Тип сім'ї x стать	ідеальна	1,470	0,233	0,016
	реальна	4,292	0,015	0,046

Порівняння суттєвості ефектів вказало на значущі різниці для змінних – тип сім'ї $F(2, 177) = 20,582$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,18$, стать $F(2, 177) = 10,681$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,05$, тип сім'ї x стать $F(2, 177) = 4,292$; $p < 0,05$; $\eta^2 = 0,046$.

Прості ефекти для описаного рівня знань про себе з урахуванням змінної стать вказують, що хлопці не різняться з огляду на змінну – тип сім’ї. Змінна тип сім’ї виражена у групі дівчат. Значущо вищі показники змінної – реальні знання про себе – характерні для дівчат з повних (M = 95,87; SD = 9,32) та розлучених сімей (M = 92,52; SD = 11,56) у порівнянні до дівчат з заробітчанських сімей (M = 78,30; SD = 14,43). Дівчата з заробітчанських сімей оцінюють себе більш негативно.

Результати дослідження вказують також на велику розбіжність середніх показників реальних та ідеальних знань про себе у групі молоді із заробітчанських сімей. Це можна трактувати, подібно до міркувань П. Олеся [20], а саме: якщо існує велика розбіжність між «Я-ідеальним» та «Я-реальним», то особистість трактує себе як таку, що нездатна до реалізації власних задумів або надій та очікувань з боку інших (наприклад, батьків). Така ситуація може призвести до розчарування і невдоволення собою, а також до почуття сорому.

Загальна самооцінка (SAM-O). Проведений аналіз відмінностей між групами за показником «загальна самооцінка» виявив такі результати.

Таблиця 3

Порівняння результатів трьох досліджуваних груп з огляду на загальну самооцінку (SAM-O)

Шкала	Заробітчанська сім’я (ЗС)		Розлучена сім’я (РС)		Повна сім’я (ПС)		F (2,180)	p <	η^2	Testy post-hoc (test Scheffe)		
	(N = 61)		(N = 61)		(N = 61)					p <		
	M	SD	M	SD	M	SD				ЗС-РС	РС-ПС	ЗС-ПС
SAM-O	2,41	0,84	3,08	0,58	3,02	0,74	15,654	0,001	0,148	0,001	n. i	0,001

Результати вказують на суттєвий статистично показник – тип сім'ї $F(2, 177) = 15,654$; $p < 0,001$; $\eta^2 = 0,14$. Проведені порівняння за допомогою тесту Шеффе вказали на значущі різниці в результатах поміж групою молоді з заробітчанських та розлучених сімей ($p < 0,001$), а також поміж групою молоді з заробітчанських та повних сімей ($p < 0,001$). Значно нижчий рівень самооцінки у молоді з заробітчанських сімей. Аналіз результатів не вказав на суттєву різницю між групами з огляду на стать досліджуваних осіб ($F(2, 177) = 1,026$, $p < 0,361$; $\eta^2 = 0,011$).

Результати власних досліджень показали, що молодь із заробітчанських сімей характеризується нижчими показниками самооцінки у порівнянні до двох порівнюваних груп. Опираючись на результати власних досліджень, можна дійти висновку, що хоча самооцінка й має у цьому віці індивідуалізований характер, однак значною мірою вона залежить від набутого досвіду, де неабияку роль відіграє сім'я. Як стверджують сучасні науковці [3], [4], [19], добре самопочуття молоді та рівень самооцінки скорельовані з прив'язаністю до батьків, ніж до приятелів.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку.

Результати дослідження вказують на існування взаємозалежності між довготривалою відсутністю батьків з приводу міграційної розлуки та «Я-концепцією» молоді. Встановлено, що «Я-концепція» молоді з заробітчанських сімей, зокрема реальна та ідеальна її складові, а також загальна самооцінка, значущо різнилася від «Я-концепції» молоді з повних та розлучених сімей. Це дає підставу стверджувати, що контекст сім'ї відіграє вагомий роль у формуванні «Я-концепції» молоді.

Довготривала заробітчанська еміграція, яка має жіночий характер, масовістю та часто односпрямованістю [11], призводить до появи низки негативних змін як у функціонуванні цілої сім'ї, так і кожного її члена зокрема.

Результати воасних досліджень можна трактувати подібно до досліджень інших науковців [13], які підкреслюють, що присутність матері відіграє вагому роль в адаптації до негативних змін та труднощів у функціонуванні сім'ї.

Чимало науковців підкреслюють вагомість «Я-концепції» у цьому віці. Так, М. Боньча-Томашевська та А. Колодзей [5] значимість «Я-концепції» вбачають у тому, що вона сигналізує про зв'язок між акцептацією власної особистості та акцептацією інших. На думку Я. Козелецького [18], неадекватний самоопис чи низька самооцінка впливають на пізнавальну та соціальну активність. Особливої уваги заслуговує аналіз самооцінки. Будучи емоційним компонентом «Я-концепції», вона одночасно належить до одного з важливих чинників, який впливає на ставлення особистості до себе та інших. Дослідження науковців (зокрема К. Тшешневського та співпрацівників [30]) стверджують, що занижена самооцінка (vs висока самооцінка) у підлітковому віці передбачає низький добробан у сфері психічного та фізичного здоров'я, гірший економічний рівень, а також можливість появи правопорушень у дорослому віці. Спільні дослідження (І. Аронсон, Я. Аронсон та Д. Метті [1]) підтвердили гіпотезу про те, що особи, які мають низьку самооцінку, частіше вдаватимуться до обманів (якщо матимуть до цього схильність) в порівнянні до осіб з високою самооцінкою. Особи із заниженою самооцінкою частіше переживають такі негативні емоції як страх, почуття безнадійності, депресію [25]. Результати досліджень дають можливість науковцям підкреслювати роль соціально-культурного середовища у формуванні самооцінки.

Важко не погодитися із результатами сучасних наукових досліджень, згідно із якими, сім'я залишається одним з ключових джерел позитивного vs негативного впливу на емоційний, пізнавальний та поведінковий вимір функціонування зростаючої у ній особистості. Завдяки позитивним (vs негативним) батьківським взірцям особистість здатна до конструювання власного репертуару емоційних, пізнавальних та поведінкових стратегій, що становлять основу її соціально-культурних компетенцій [23].

Представлені результати дослідження вказують на те, що молодь із заробітчанських сімей потребує психологічної підтримки, участі в корекційних програмах. Не менш важливим залишається факт, що належне самопочуття та психічне здоров'я молоді можливе за умови присутності батьків та належних відносин з ними.

Результати власного дослідження, а також підняті проблеми у цій статті, дають можливість глибшого розуміння психологічної ситуації молоді, яка виховується у заробітчанських сім'ях.

Список використаних джерел

1. Aronson E., Aronson J. Człowiek istota społeczna. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. – 438 s.
2. Bardziejewska M. Okres dorastania. Jak rozpoznać potencjał nastolatków // A. I.Brzezińska (red.). Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa. – Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2005. – S. 345 – 377.
3. Bee H. Psychologia rozwoju człowieka. – Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2004. – 723 s.
4. Bończa-Tomaszewska M., Kołodziej A. Akceptacja siebie a akceptacja innych ludzi u młodzieży w okresie dorastania i wczesnej młodości (próba skonstruowania metody badawczej) // L. Wołoszynowa (red.), Materiały do nauczania psychologii. Seria III. Metody badań psychologicznych. – Warszawa: PWN, 1973. – Tom 2. – S. 465 – 504.
5. Brzezińska A. I., Appelt K., Ziółkowska B. Psychologia rozwoju człowieka // J. Strelau, D. Doliński (red.). Psychologia. Podręcznik akademicki. – Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2008. – T. 2. – S. 96 – 315.
6. Czerwińska-Jasiewicz M. Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia. – Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, 2005. – 141 s.

7. Czerwińska-Jasiewicz M. Samowiedza młodzieży w kontekście rozwoju myślenia w okresie dorastania // M. Czerwińska-Jasiewicz, E. Dryll (red.), Rozważania o rozwoju i wychowaniu. – Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, 2007. – S. 31 – 40.
8. Danilewicz W. Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach migracyjnych. – Białystok: Trans Humana, 2006. – 192 s.
9. Durkalevych I. Doznawanie traumy symbiotycznej przez młodzież wychowującą się w rodzinach emigrantów zarobkowych. Studium przypadku // Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne. – Kielce, 2013. – Tom 22. – S. 283 – 297.
10. Durkalevych I. Emocjonalna atmosfera rodziny w percepcji ukraińskiej młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych // Roczniki Nauk o Rodzinie. – 2013. – Tom 5. – № 60. – S. 239 – 260.
11. Durkalevych I. Zarówno tu, jak i tam? Ku problemowi współczesnego macierzyństwa transnarodowego // M. Boczkowska, E. Tymoszuik, P. Zielińska (red.). Wychowanie. Profilaktyka. Terapia. Szanse i zagrożenia. – Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2012. – S. 115 – 129.
12. Dymkowski M. Samowiedza a psychologiczne konsekwencje ocen. – Wrocław: Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, 1989. – 150 s.
13. Francis J. A Study of Mother's Sense of Depression, Competence, Self-Esteem, and personal Control in Relation to Adolescents' Adjustment in Separated and Divorced Families. – Montreal: McGill University, – 1999. – 125 s.
14. Jarymowicz M. Psychologiczne podstawy podmiotowości. Szkice teoretyczne, studia empiryczne. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. – 214 s.
15. Jarymowicz M. Spostrzeganie samego siebie: porównywanie „Ja – inni” // M. Lewicka (red.), Psychologia spostrzegania społecznego. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1985. – S. 217 – 256.

16. Jarymowicz M. Spostrzeganie własnej indywidualności: percepcja i atrakcyjność odrębności własnej osoby od innych ludzi. – Wrocław: Zakład Narodowy im Ossolińskich, 1984. – 116 s.
17. Kling K. C., Hyde J. S., Showers C. J. & Buswell B. N. Gender differences in self-esteem: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*. – 1999. – № 125. – P. 470 – 500.
18. Kozielecki J. Psychologiczna teoria samowiedzy. Warszawa: PWN, 1981. – 426 s.
19. Kroger J. Identity development. *Adolescence Trough Adulthood*. – USA: Sage Publications, 2000. – 295 p.
20. Oleś P. Poczucie tożsamości a funkcjonowanie „systemu Ja” w okresie dorastania // T. Rzepa (red.), *W poszukiwaniu tożsamości*. – Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1999. – S. 25 – 38.
21. Oleś P. “Inwentarz samowiedzy – wersja zmodyfikowana ZPO”. Wersja eksperymentalna.
22. Oleś P., Drat-Ruszczak K. Osobowość // J. Strelau, D. Doliński (red.), *Psychologia. Podręcznik akademicki*. – Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2008. – Tom 1. – S. 651 – 764.
23. Płopa M. *Psychologia rodziny: teoria i badania*. – Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2007. – 452 s.
24. Płużek Z. Podstawy teoretyczne współczesnych kierunków psychosomatycznych // J. Łazowski (red.), *Problemy psychosomatyczne w chorobie wrzodowej żołądka i dwunastnicy*. – Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, 1985. – S. 9 – 32.
25. Polino M., Woolfolk R. L., Novalany J., Gara M. A., Allen L. A. Self-complexity, self-evaluation, and depression: an examination of form and content within the self-schema. *Journal of Personality and Social Psychology*. – 1995. – Vol. 68. – № 6. – P. 1108 – 1120.

26. Reykowski J. „Obraz własnej osoby” jako mechanizm regulujący postępowanie // Kwartalnik Pedagogiczny. – 1970. – № 3. – S. 45 – 80.
27. Smith A., Lalonde R. N., Johnson S. Serial Migration and Its Implications for the Parent-Child relationship: A Retrospective Analysis of the Experiences of the Children of Caribbean Immigrants // Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology. – 2004. – № 2. – P. 107 – 122.
28. Steuden S., Oleś M., Puchalska-Wasył M. Psychologiczne charakterystyki osób z zaburzeniami funkcji wzrokowych – aspekty strukturalne i dynamiczne. P. Oleś, S. Steuden, J. Toczolowski (red.), Jak świata mniej widzę. Zaburzenia widzenia a jakość życia. – Lublin: TN KUL, 2002. – S. 87 – 100.
29. Suárez-Orozco C., Todorova I. L. G., Louie J. Making Up For Lost Time: The Experience of Separation and Reunification Among Immigrant Families // Family Process. – 2002. – № 41. – P. 625 – 643.
30. Trzesniewski K. H., Donnellan M. B., Moffit T. E., Robins R. W., Poulton R., Caspi A. Low Self-Esteem During Adolescence Predicts Poor Health, Criminal Behavior, and Limited Economic Prospects During Adulthood. Developmental Psychology. – 2006. – Vol. 42. – № 2. – P. 381 – 390.
31. Wiechnik R., Drwal R. Ł. Inwentarz samowiedzy // R. Ł. Drwal (red.), Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej. Wybrane zagadnienia. – Lublin: UMCS, 1989. – S. 163 – 185.
32. Дуркалевич І. В. Почуття самотності у молоді із заробітчанських сімей. Актуальні проблеми психології: Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України – Житомир: “Вид-во ЖДУ ім. І. Франка”, 2014. – Том VII. Екологічна психологія. – Випуск 35. – С. 65-74.
33. Дуркалевич І. В. Специфіка творення «Я-концепції» у підлітковому віці // Педагогіка та психологія професійної освіти. Науково-методичний журнал. – 2014 (у друці).

References transliterated

1. Aronson E., Aronson J. Człowiek istota społeczna. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009. – 438 s.
2. Bardziejewska M. Okres dorastania. Jak rozpoznać potencjał nastolatków // A. I.Brzezińska (red.). Psychologiczne portrety człowieka. Praktyczna psychologia rozwojowa. – Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2005. – S. 345 – 377.
3. Bee H. Psychologia rozwoju człowieka. – Poznań: Wydawnictwo Zysk i S-ka, 2004. – 723 s.
4. Bończa-Tomaszewska M., Kołodziej A. Akceptacja siebie a akceptacja innych ludzi u młodzieży w okresie dorastania i wczesnej młodości (próba skonstruowania metody badawczej) // L. Wołoszynowa (red.), Materiały do nauczania psychologii. Seria III. Metody badań psychologicznych. – Warszawa: PWN, 1973. – Tom 2. – S. 465 – 504.
5. Brzezińska A. I., Appelt K., Ziółkowska B. Psychologia rozwoju człowieka // J. Strelau, D. Doliński (red.). Psychologia. Podręcznik akademicki. – Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2008. – T. 2. – S. 96 – 315.
6. Czerwińska-Jasiewicz M. Rozwój psychiczny młodzieży a jej koncepcje dotyczące własnego życia. – Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, 2005. – 141 s.
7. Czerwińska-Jasiewicz M. Samowiedza młodzieży w kontekście rozwoju myślenia w okresie dorastania // M. Czerwińska-Jasiewicz, E. Dryll (red.), Rozważania o rozwoju i wychowaniu. – Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, 2007. – S. 31 – 40.
8. Danilewicz W. Sytuacja życiowa dzieci w rodzinach migracyjnych. – Białystok: Trans Humana, 2006. – 192 s.
9. Durkalevych I. Doznawanie traumy symbiotycznej przez młodzież wychowującą się w rodzinach emigrantów zarobkowych. Studium przypadku //

Studia Pedagogiczne. Problemy społeczne, edukacyjne i artystyczne. – Kielce, 2013.
– Tom 22. – S. 283 – 297.

10. Durkalevych I. Emocjonalna atmosfera rodziny w percepcji ukraińskiej młodzieży z rodzin emigrantów zarobkowych // Roczniki Nauk o Rodzinie. – 2013. – Tom 5. – № 60. – S. 239 – 260.

11. Durkalevych I. Zarówno tu, jak i tam? Ku problemowi współczesnego macierzyństwa transnarodowego // M. Boczkowska, E. Tymoszuik, P. Zielińska (red.). Wychowanie. Profilaktyka. Terapia. Szanse i zagrożenia. – Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2012. – S. 115 – 129.

12. Dymkowski M. Samowiedza a psychologiczne konsekwencje ocen. – Wrocław: Wydawnictwo Politechniki Wrocławskiej, 1989. – 150 s.

13. Francis J. A Study of Mother’s Sense of Depression, Competence, Self-Esteem, and personal Control in Relation to Adolescents’ Adjustment in Separated and Divorced Families. – Montreal: McGill University, – 1999. – 125 s.

14. Jarymowicz M. Psychologiczne podstawy podmiotowości. Szkice teoretyczne, studia empiryczne. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2008. – 214 s.

15. Jarymowicz M. Spostrzeganie samego siebie: porównywanie „Ja – inni” // M. Lewicka (red.), Psychologia spostrzegania społecznego. – Warszawa: Książka i Wiedza, 1985. – S. 217 – 256.

16. Jarymowicz M. Spostrzeganie własnej indywidualności: percepcja i atrakcyjność odrębności własnej osoby od innych ludzi. – Wrocław: Zakład Narodowy im Ossolińskich, 1984. – 116 s.

17. Kling K. C., Hyde J. S., Showers C. J. & Buswell B. N. Gender differences in self-esteem: A meta-analysis. Psychological Bulletin. – 1999. – № 125. – P. 470 – 500.

18. Koziński J. Psychologiczna teoria samowiedzy. Warszawa: PWN, 1981. – 426 s.

19. Kroger J. Identity development. Adolescence Trough Adulthood. – USA: Sage Publications, 2000. – 295 p.

20. Oleś P. Poczucie tożsamości a funkcjonowanie „systemu Ja” w okresie dorastania // T. Rzepa (red.), W poszukiwaniu tożsamości. – Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 1999. – S. 25 – 38.

21. Oleś P. “Inwentarz samowiedzy – wersja zmodyfikowana ZPO”. Wersja eksperymentalna.

22. Oleś P., Drat-Ruszczak K. Osobowość // J. Strelau, D. Doliński (red.), Psychologia. Podręcznik akademicki. – Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2008. – Tom 1. – S. 651 – 764.

23. Płopa M. Psychologia rodziny: teoria i badania. – Kraków: Oficyna Wydawnicza „Impuls”, 2007. – 452 s.

24. Płużek Z. Podstawy teoretyczne współczesnych kierunków psychosomatycznych // J. Łazowski (red.), Problemy psychosomatyczne w chorobie wrzodowej żołądka i dwunastnicy. – Warszawa: Państwowy Zakład Wydawnictw Lekarskich, 1985. – S. 9 – 32.

25. Polino M., Woolfolk R. L., Novalany J., Gara M. A., Allen L. A. Self-complexity, self-evaluation, and depression: an examination of form and content within the self-schema. Journal of Personality and Social Psychology. – 1995. – Vol. 68. – № 6. – P. 1108 – 1120.

26. Reykowski J. „Obraz własnej osoby” jako mechanizm regulujący postępowanie // Kwartalnik Pedagogiczny. – 1970. – № 3. – S. 45 – 80.

27. Smith A., Lalonde R. N., Johnson S. Serial Migration and Its Implications for the Parent-Child relationship: A Retrospective Analysis of the Experiences of the Children of Caribbean Immigrants // Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology. – 2004. – № 2. – P. 107 – 122.

28. Steuden S., Oleś M., Puchalska-Wasył M. Psychologiczne charakterystyki osób z zaburzeniami funkcji wzrokowych – aspekty strukturalne i dynamiczne.

P. Oleś, S. Steuden, J. Toczolowski (red.), Jak świata mniej widzę. Zaburzenia widzenia a jakość życia. – Lublin: TN KUL, 2002. – S. 87 – 100.

29. Suárez-Orozco C., Todorova I. L. G., Louie J. Making Up For Lost Time: The Experience of Separation and Reunification Among Immigrant Families // Family Process. – 2002. – № 41. – P. 625 – 643.

30. Trzesniewski K. H., Donnellan M. B., Moffit T. E., Robins R. W., Poulton R., Caspi A. Low Self-Esteem During Adolescence Predicts Poor Health, Criminal Behavior, and Limited Economic Prospects During Adulthood. Developmental Psychology. – 2006. – Vol. 42. – № 2. – P. 381 – 390.

31. Wiechnik R., Drwal R. Ł. Inwentarz samowiedzy // R. Ł. Drwal (red.), Techniki kwestionariuszowe w diagnostyce psychologicznej. Wybrane zagadnienia. – Lublin: UMCS, 1989. – S. 163 – 185.

32. Durkalevych I. V. Pochuttja samotnosti u molodi iz zarobitchans'kyh simej. Aktual'ni problemy psihologii': Zbirnyk naukovyh prac' Instytutu psihologii' imeni G. S. Kostjuka NAPN Ukraïny – Zhytomyr: “Vyd-vo ZhDU im. I. Franka”, 2014. – Tom VII. Ekologichna psihologija. – Vypusk 35. – С. 65-74.

33. Durkalevych I. V. Specyfika tvorennja «Ja-koncepcii» u pidlitkovomu vici // Pedagogika ta psihologija profesijnoi' osvity. Naukovo-metodychnyj zhurnal. – 2014 (u druci).

Ця робота ліцензується відповідно до Creative Commons Attribution 4.0 International License.

Авторське право (с) 2014 Durkalevych Iryna Volodymyrivna Дуркалевич Ірина Володимирівна

Отримано: 05.06.2014

Відрецензовано: 18.06.2014

Опубліковано: 24.07.2014